

УДК 37.013.77:37.06

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.2>

О. Е. Анісімова

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Херсонський державний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ КОМУНІКАЦІЇ

У статті здійснено теоретичний аналіз сутності понять «партнерство», «педагогічне спілкування», «партнерська взаємодія». Обґрунтовано думку про те, що для успішної взаємодії педагога з дітьми йому необхідна наявність і розвиток у процесі діяльності певних психологічних якостей та здібностей. Охарактеризовано ці психологічні якості. Визначено стилі педагогічного спілкування. Представлено результати практичного дослідження рівня емпатійності майбутніх педагогів, їх комунікативних та організаційних здібностей, домінування стилів поведінки в процесі спілкування.

Аналіз результатів тестування як методу наукового дослідження дав змогу зробити висновок про те, що здатність майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до партнерської взаємодії в перші роки навчання у закладі вищої освіти перебуває на середньому та низькому рівнях.

Для з'ясування схильності до ефективної взаємодії майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти проведено дослідження, що охоплювало вибірку студентів першого та другого курсів педагогічного факультету Херсонського державного університету за спеціальністю «Дошкільна освіта».

Дослідження рівня емпатичних тенденцій (за А. Мехрабіеном) показало, що в групі студентів переважають високий та середній рівні емпатії, що свідчить про здатність адекватно сприймати переживання та почуття людей. Це позитивна тенденція, яка може стати спонукальною силою, спрямованою на допомогу іншим.

Частотний аналіз комунікативних та організаційних схильностей показав, що більшість студентів проявила середній та низький рівні розвитку означених схильностей.

Отримані результати свідчать про те, що респонденти не уникають контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, хоча потенціал їх нахилів не відрізняється високою стійкістю. Більшість студентів уникає самостійних рішень та не проявляє ініціативу у встановленні контактів з іншими людьми.

Беручи до уваги отримані результати емпіричного дослідження, можемо стверджувати, що існує потреба здійснення подальших наукових розвідок та практичних розробок створення системи партнерської взаємодії в професійній діяльності майбутніх фахівців.

Ключові слова: педагогічне спілкування, співробітництво, партнерська професійно-педагогічна позиція, емпатія, комунікативні та організаторські здібності, стилі поведінки в процесі спілкування.

Постановка проблеми. Останнім часом все більшої актуальності та практичної значущості набуває проблема партнерської взаємодії педагога у професійній діяльності. Професіоналізм особистості як інтегральна психологічна характеристика людини є одним з показників ступеня розвитку у неї здатності до партнерської взаємодії. Фахова підготовка майбутніх педагогічних працівників потребує розвитку в них психологічної готовності до гуманістично спрямованої взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу, яка характеризується наявними партнерськими стосунками її суб'єктів. Визначення специфіки педагогічної взаємодії в умовах комунікації майбутніх фахівців забезпечить якісну професійну підготовку.

Дослідження в галузях психології (Р. Вердербер, В. Семиченко, Н. Пов'якель, Є. Волков) та педагогіки (А. Бойко, О. Дубасенюк, В. Кан-Калик, М. Рибаківа, Н. Якса) свідчать про те, що на цьому етапі розвитку суспільства взаємодія постає як одна з найбільш актуальних проблем

сучасного життя. Науковцями активно вивчаються питання міжособистісної, професійної, педагогічної взаємодії, проте теоретичний аналіз проблеми партнерської взаємодії показав, що цей напрям недостатньо досліджений в сучасній психологічній науці.

Питання педагогічного спілкування висвітлюється у психолого-педагогічній літературі. Досліджувалися, зокрема, культура педагогічного спілкування й комунікативна майстерність учителя (Л. Виготський, І. Зязюн, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші вчені); зміст і структура педагогічного спілкування (Б. Ломов, С. Максименко, П. М'ясоїд, В. Семиченко та інші науковці); психологічні механізми педагогічного спілкування (О. Головаха, Н. Паніна та інші спеціалісти). Незважаючи на те, що проблема формування комунікативних здібностей у майбутніх педагогів знайшла своє висвітлення в низці наукових праць, окремі аспекти означеної проблематики залишаються недостатньо вивченими.

У процесі спілкування особа починає усвідомлювати потреби, цікавитися обопільним взаємовпливом, тому його дійсною «формулою», на думку М. Корнева, А. Коваленко, Г. Андрєєвої, є «суб'єкт-суб'єктна» взаємодія [2, с. 76].

Останню можна також назвати партнерською, оскільки вона передбачає прояв рівноправних взаємостосунків з боку всіх учасників освітньої взаємодії, орієнтованої на прояв поваги до особистості, визнання цінності думки кожного партнера. З огляду на те, що взаємодія опосередкована спілкуванням, а процес взаємодії реалізується через процес спілкування, в психолого-педагогічній літературі приділяється увага спілкуванню як умові взаємодії та процесу, в якому відбуваються становлення людської особистості, формування її властивостей [1, с. 91].

Мета статті полягає в теоретичному аналізі сутності понять «партнерство», «педагогічне спілкування», «партнерська взаємодія»; виявленні психологічних якостей педагога для успішної взаємодії з дітьми; представленні результатів практичного дослідження рівня емпатійності, комунікативних та організаційних здібностей, домінування стилів поведінки в процесі спілкування.

Виклад основного матеріалу. В сучасних психолого-педагогічних дослідженнях відсутня єдність поглядів на феномен партнерства, не визначена його специфіка в умовах вищої школи, недостатньо вивчені умови й фактори становлення ефективної взаємодії. В процесі становлення педагогічних відносин не завжди віддається пріоритет таким особистісним категоріям, як самоорганізація, самовизначення, автономність, які надають гуманістичного смислу звичним для педагогічної діяльності поняттям і зміщують акценти на позицію співтворчості й технологію партнерства.

Здійснено теоретичний аналіз дефініцій таких основних понять, як «партнерство», «педагогічне спілкування», «партнерська взаємодія». З'ясовано етимологію слова «партнер» і визначено, що воно утворене від лат. "partitio" («частина»), пов'язаного з "partio" («розділяю») [3, с. 300].

Виокремлено основні принципи та характеристики партнерства. Принципами, на яких вибудовується партнерство, є принципи рівноправ'я, прозорості та взаємної вигоди. Основними характеристиками партнерства слід вважати взаємне визнання інтересів сторін як важливих і правомірних; добровільну основу; взаємну відповідальність сторін за виконання узгоджених рішень; взаємозалежність; паритетність на всіх стадіях партнерських відносин; чітке визначення й розподіл зобов'язань; спільну діяльність; пошук і знаходження компромісу під час вирішення суперечливих та конфліктних питань, що спрямоване на досягнення головної мети партнерства, якою є досягнення згоди.

Педагогічне спілкування є поліфункціональним, оскільки може бути орієнтованим на одночасне досягнення багатьох цілей, таких як встановлення й підтримка, контакт, розуміння, координація, здійснення впливу. Окрім вказаних вище функцій, теоретики й практики гуманістичної психології виокремлюють співпереживання, самоствердження, пізнання особистості, піднесення особистості, відкриту позицію в спілкуванні, обміну. Функція співпереживання покликана підтримати партнера (учня) в його виході на спілкування, що забезпечує усвідомлення учнем самоцінності, значущості свого «Я», своєї неповторності й самодостатності, формування адекватної самооцінки та рівня домагань [4, с. 11].

У ході спілкування завдяки різним його видами здійснюється обмін думками, уявленнями, інтересами, емоціями, результатами спільної діяльності, а також складаються певні відносини між людьми.

Наукою доведено, що особистість за своєю сутністю є діалогічною, тобто в діалозі з іншими людьми змінюється й розвивається, учасник процесу спілкування стає необхідною умовою людського буття.

Вчені вже давно дійшли висновку, що спілкування має велике значення для поступального руху особистості, адже особистість формується під час дії та взаємодії, в діяльності й спілкуванні особистість розвивається.

Отже, становлення особистості як соціальної якості людини відбувається у спільній діяльності та взаємодії з іншими людьми.

Розвиток особистості традиційно розглядається як результат соціалізації та виховання. Засобом виховання є процес спілкування, адже у найширшому розумінні спілкування трактується дослідниками як виховання.

Отже, спілкування є головною умовою соціалізації та виховання. Без спілкування неможливий розвиток психіки особистості, а саме пізнавальних процесів, вольової сфери, психічних якостей. У ході освоєння наявних систем спілкування та в результаті включення в спільну діяльність активно діючий суб'єкт опановує здатність орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особливості та емоційні стани інших людей, вибирати адекватні способи ставлення до них і реалізувати ці способи в процесі міжособистісної взаємодії. Особливу роль тут відіграє вміння поставити себе на місце іншої людини (рефлексія, емпатія), що сприяє підвищенню моральності поведінки у спілкуванні, його культури.

Саме в процесі спілкування людина створює свій внутрішній суб'єктивний світ, а саме світ потреб та інтересів, ідей та уявлень, очікувань, цінностей, емоцій, ідеалів і ставлення до інших людей та самої себе.

Трактування категорії «взаємодія» дає право використовувати її синонім «інтерація», який

складається з двох частин, а саме латинського префіксу "inter" («поміж», «між») та кореня "actio" («дія», «вплив»). Різноманітність поглядів на трактування процесу між суб'єктами, що беруть участь у взаємодії, закладена в самому терміні, який одночасно означає взаємний вплив і діяльність [5, с. 161].

Комунікація в умовах педагогічної взаємодії характеризується тим, що принаймні один із суб'єктів комунікаційного процесу є педагогом (або людиною, яка цілеспрямовано впливає на формування й розвиток певних якостей своїх товаришів по службі або підопічних).

В літературі виділено такі стилі педагогічного спілкування, як спілкування на основі високих професійних установок, інакше кажучи, на основі захопленості спільною творчою діяльністю; спілкування на основі взаєморозуміння й дружнього ставлення, де педагог виконує роль наставника, старшого товариша; дистанційне спілкування, в якому у взаєминах простежується дистанція в усіх сферах, адже якщо в навчанні викладач ще якимось чином здатний спілкуватися, доносити інформацію з посиланням на авторитет і професіоналізм, то за межами навчальної аудиторії подібний стиль не сприяє встановленню взаєморозуміння між учнями й викладачем; інструментальне спілкування, де викладач виступає лише інструментом передачі інформації, яку він монополярно розташовує.

У педагогічній практиці в чистому вигляді ці стилі не зустрічаються, частіше спостерігається поєднання стилів в тій чи іншій пропорції за домінування одного з них.

Для успішної взаємодії педагога з учнями йому необхідна наявність і розвиток у процесі діяльності багатьох психологічних якостей та здібностей.

По-перше, педагогу потрібні добре розвинені вербальні здібності, такі як розвиненість мовлення, багатий словниковий запас, правильний відбір мовних засобів. Якщо педагог нехтує виразністю мови, він багато втрачає в очах учнів, особливо під час формування першого враження від свого вигляду. Матеріалом для першого враження можуть бути різні асоціації, порівняння з іншими людьми, зокрема у вербальних проявах. Якщо мова не точна, рясніє неправильними наголосами, важко досягти продуктивної взаємодії. Надалі враження може змінитися, але все одно перше враження так чи інакше буде мимоволі виникати у свідомості під час взаємодії учнів з педагогом. Правильно поступає той, хто не лінується систематично звертатися до тлумачних та орфографічних словників, щоби переконатися в точності слововживання та правильності наголосів.

Необхідно культивувати в собі щирий інтерес до людей, товариськість, розвиненість комунікативних якостей, зокрема вміння слухати й чути.

По-друге, педагогу необхідно вміти підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні, для чого потрібна розвинена емпатія, що виявляється у співчутті до іншої людини, співпереживанні, вмінні подумки поставити себе на місце партнера по спілкуванню. Підтримка зворотного зв'язку є найважливішою умовою взаємодії, на відміну від впливу, яке є односпрямованим, а зворотні зв'язки не припускає. Людина, захоплена сама собою, не відчуває співрозмовника й не здатна взаємодіяти з ним.

По-третє, потрібна здатність до педагогічної імпровізації, спонтанності (непідготовленої імпровізації). Педагогічна імпровізація є творчістю педагога на очах глядачів, тобто створенням нового на очах учнів. Уміння знайти несподіване у вивченому, об'єднати явища, в яких на перший погляд не може бути нічого спільного, здатність парадоксально мислити – всі ці вміння повинен опанувати кожен професіонал.

Педагогу необхідно навчитися керувати собою, своїм психічним станом, тілом, голосом, інтонацією, мімікою, вміти стримувати емоції.

Засвоєння особистістю суспільних еталонів, тобто комунікативних норм і правил, полегшує процес спілкування, допомагає швидко зорієнтуватися й правильно відреагувати на ті чи інші типові риси людей. Це має особливе значення для особистості, що формується. Отримана в процесі міжособистісної взаємодії інформація робить дитину учасником обміну між людьми моделями поведінки, типами діяльності й спілкування, цілями тощо.

Норми відносин діти засвоюють за допомогою дорослих через механізм наслідування й відтворення або моделювання їх у власній діяльності і спілкуванні.

Для з'ясування схильності до ефективної взаємодії майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти проведено дослідження, що охоплювало вибірку студентів першого та другого курсів педагогічного факультету Херсонського державного університету за спеціальністю «Дошкільна освіта».

Дослідження рівня емпатичних тенденцій (за А. Мехрабієном) показало, що в групі студентів (n=100) переважає високий (46%) і середній (50%) рівні емпатії (низький становить 4%), що свідчить про здатність адекватно сприймати переживання та почуття людей. Це позитивна тенденція, яка може стати спонукальною силою, спрямованою на допомогу іншим.

Частотний аналіз комунікативних та організаційних схильностей показав, що більшість студентів проявила середній (52%, 42%) та низький (32%, 40%) рівні розвитку означених схильностей. Високий виявили лише 16% та 18% опитуваних.

Отримані результати свідчать про те, що респонденти не уникають контактів з людьми, не

обмежують коло своїх знайомств, хоча потенціал їх нахилів не відрізняється високою стійкістю. Більшість студентів уникає самостійних рішень та не проявляє ініціативу у встановленні контактів з іншими людьми.

Частотний аналіз показників стилів поведінки (за К. Томасом) показав такі результати: суперництво становить 4,7; співпраця – 10,8; компроміс – 9,2; уникнення – 5,9; пристосування – 6,2. Продемонстровано переважання схильності до співпраці та компромісу.

Найменш вживаними стратегіями поведінки виявились уникнення й суперництво. Це означає, що досліджувані налаштовані на спільне обговорення проблем і потреб, тривалу та ефективну взаємодію. Водночас респонденти демонструють схильність до компромісу задля збереження стосунків з партнерами по взаємодії.

Зважаючи на отримані результати, зазначаємо, що існує потреба подальшого вивчення та розвитку ефективної партнерської взаємодії майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Висновки. Необхідною умовою успішного процесу спілкування є комунікативна компетентність його учасників, при цьому вагомими аспектами є готовність педагогів до освітньої роботи, розвиток соціально-психологічних умінь, міжособистісної взаємодії, нерозривність педагогічного процесу з педагогічним спілкуванням.

Аналіз результатів тестування як методу наукового дослідження дає змогу зробити висновок

про те, що здатність майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до партнерської взаємодії в перші роки навчання у ЗВО перебуває на середньому та низькому рівнях.

Беручи до уваги отримані результати емпіричного дослідження, стверджуємо, що існує потреба проведення подальших наукових розвідок та практичних розробок створення системи партнерської взаємодії в професійній діяльності майбутніх фахівців.

Література:

1. Гужева И. Особенности коммуникации в системе образовательного пространства. *Психология обучения*. 2010. № 5. С. 91–99.
2. Гуменюк О. Освітнє спілкування як інформаційний, діловий, психосеміотичний і самосенсовий різновиди обміну. *Психологія і суспільство*. 2005. № 3. С. 73–94.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад.: Р. Болдирев та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 4. 656 с.
4. Педагогічне спілкування у діяльності вчителя : навчально-методичний посібник / уклад.: І. Киричок, В. Кучерявець. Ніжин : вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008, 391 с.
5. Шигонська Н. Філософський, психологічний, соціологічний та педагогічний аспекти сутності категорії «професійна взаємодія». *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Вип. 42. С. 160–164.

Anisimova O. E. Psychological features of pedagogical interaction in communication conditions

The theoretical analysis of the essence of the concepts of “partnership”, “pedagogical communication”, “partnership interaction” is carried out in the article; the idea that the successful interaction of the teacher with children requires the presence and development of certain psychological qualities and abilities in the process of activity, characterizes these psychological qualities, defines the styles of pedagogical communication; the results of practical research of the level of empathy of future teachers, their communicative and organizational abilities, dominance of behavior styles in the process of communication are presented.

The analysis of the test results as a method of scientific research has made it possible to conclude that the ability of future preschool educators to partner in the first years of study at a higher education institution is at the middle and low levels.

To determine the propensity for effective interaction of future preschool educators, a study was conducted covering a sample of first and second year students of the Pedagogical Faculty of Kherson State University, of the specialty “Preschool Education”.

A study of the level of empathic tendencies (according to A. Mehrabian) has shown that high and medium levels of empathy prevail in the group of students; which demonstrates the ability to adequately perceive people’s experiences and feelings. This is a positive trend that can be an incentive to help others.

Frequency analysis of communicative and organizational inclinations revealed that the majority of students showed medium and low levels of development of identified inclinations.

The results obtained show that the respondents do not avoid contact with people, do not limit the circle of their acquaintances, although the potential of their inclinations does not differ with high stability. Most students avoid making their own decisions and do not take the initiative to connect with others.

Taking into account the results of empirical research, it can be argued that there is a need for further scientific exploration and practical development of creating a system of partnership in the professional activities of future professionals.

Key words: *pedagogical communication, cooperation, partnership professional-pedagogical position, empathy, communication and organizational skills, styles of behavior in the process of communication.*